

3 ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕДИЦИНИ

Никанор Адамович Хржонцевський

(1836—1906 рр.)

І. М. Макаренко

У другій половині XIX ст. прогресивні земські лікарі, вважаючи однією з головних причин поширення хвороб в Росії низький культурний рівень населення, намагаються «нести в народ» освіту і з цією метою проводять бесіди на медичні та гігієнічні теми. Однак ці заходи мали неорганізований характер.

У 80-ті роки XIX ст. під впливом революційного руху передова частина медичної інтелігенції поряд з іншими питаннями висуває думку про перехід до організованих форм санітарно-освітньої пропаганди, до створення спеціальних організацій санітарної освіти.

Першою не тільки в Росії, але й в усьому світі, такою організацією була комісія народних медичних читань при Товаристві київських лікарів. Вона була створена за ініціативою і при активній участі професора медичного факультету Київського університету — Никанора Адамовича Хржонцевського.

Товариство київських лікарів, при якому була створена і працювала комісія народних медичних читань, — одне з найстаріших в країні. Воно було засноване в 1840 р., тобто майже одночасно з організацією медичного факультету Київського університету, що мав у своєму складі чимало талановитих і прогресивних учених і благотворно впливав на всю діяльність товариства.

Професори медичного факультету В. А. Караваєв, Х. Я. Гюббенет, П. І. Перемежко, Г. М. Мінх, Н. А. Хржонцевський та інші були активними діячами і керівниками товариства.

Багатогранною і на той час винятково продуктивною була діяльність у товаристві проф. Н. А. Хржонцевського. Його тричі обирали головою товариства.

На засіданні ради медичного факультету Київського університету проф. В. Т. Покровський, висуваючи кандидатуру Н. А. Хржонцевського для обрання ординарним професором кафедри гістології і ембріології, надзвичайно високо оцінює його праці. Таку саму оцінку дає Хржонцевському інший член ради — проф. Ю. І. Мазон, рекомендуючи його на посаду завідуючого кафедрою загальної патології.

Ще будучи професором Харківського університету, Хржонцевський опублікував ряд цінних праць, у яких показав себе талановитим винахідником і новатором. Застосовуючи вперше відкритий ним у 1864 р. спосіб фізіологічних ін'єкцій, він всебічно розробляє питання про мікроскопічну будову нирок, печінки, селезінки і лімфатичних судин. Великий інтерес являють його оригінальні праці про будову легень, у яких він остаточно розв'язує спірне на протязі довгих років питання про наявність епітелію в легневих пухирцях.

Завдяки своїй величезній ерудиції і неабияким здібностям винахідника, а також неперевершеному умінню ясно і дохідливо викладати свої знання, Н. А. Хржонцевський здобув у Києві широку популярність і користувався загальною любов'ю студентів. Разом з іншими прогресивними професорами університету — В. Т. Покровським, Г. М. Мінхом, О. С. Шкляревським, П. І. Перемежком, він провадив невпинну боротьбу проти університетської адміністрації і чорносотенної частини професури, відстоюючи інтереси революційного студентства, стоячи на варті всього чесного, непідкупного, нового.

Відомий радянський педіатр, вихованець Київського університету О. А. Кисіль у своїх спогадах про студентські роки особливо тепло відзивається про Г. М. Мінха і Н. А. Хржонцевського. За свідченням Киселя, вплив цих професорів на студентську молодь був особливо великий.

Прогресивний суспільнокорисний напрям усієї діяльності Н. А. Хржонцевського ставить його в перші ряди представників київської медичної громадськості. Уже в 1869 р., через рік після приїзду в Київ, його обирають президентом Товариства ки-

Івських лікарів, головою Київського товариства природознавців і головою комісії по читанню лекцій особам обох статей поза університетом. Водночас він працює деканом медичного факультету.

Питання про організацію публічних лекцій з гігієни уже в 70-ті роки піднімалось як медичним факультетом Київського університету, так і Товариством київських лікарів. Ще в 1874 р. рада медичного факультету обговорювала питання про читання публічних лекцій з анатомії і фізіології здорової людини, а також з гігієни. (Читання лекцій з анатомії і фізіології було доручено проф. П. П. Сушинському і проф. П. І. Перемежку, з гігієни — проф. Н. А. Хржонцевському).

У 1882 р. за ініціативою київських учителів у Києві була організована комісія загальноосвітніх народних читань. Головою цієї комісії був обраний Н. А. Хржонцевський. Уже цей факт свідчить про широкий науковий кругозір і авторитет видатного вченого серед широких кіл київської громадськості.

У 1883 р. під час обговорення в Товаристві київських лікарів заходів боротьби з епідемією дифтерії проф. Хржонцевський висунув питання про необхідність широкої популяризації найпростіших відомостей про походження і методи боротьби з інфекційними захворюваннями, відзначаючи при цьому, що відсутність таких відомостей має місце не тільки серед «темного люду», а й в більшості людей заможних і навіть серед інтелігенції.

26 квітня 1886 р. проф. Хржонцевського вдруге обирають президентом Товариства київських лікарів. У своїй програмній доповіді Никанор Адамович на перше місце висуває проблему розвитку санітарної освіти, заявивши: «...товариство наше, як і взагалі всі російські медичні товариства, до цього часу нічого не зробило в галузі медичної освіти простого народу, і на нас лежить обов'язок популяризувати в народі за допомогою народних читань дані про гігієну і епідеміологію».

У цьому ж році на засіданні Товариства київських лікарів проф. Хржонцевський вніс пропозицію про організацію публічних читань з гігієни і епідеміології, а 26 грудня при товаристві була створена комісія народних медичних читань, і такі читання були розпочаті.

Тематика читань різко обмежувалась міністерством освіти. Більшість текстів доповідей, що були написані кращими представниками медичної науки для народних читань, поверталась часто навіть не прочитаними, з написом «заборонити». Так двічі був повернутий текст лекції лікаря П. В. Нікольського на тему «Що таке сифіліс і як боротися з ним». З жалем і обуренням говорить Хржонцевський про те, що «на кожне подання до схвалення і дозволу для публічного читання... тієї чи іншої, коротше всякої, книги міністерство народної освіти відповідає відмовою і відмовою...».

Діяльність комісії народних медичних читань вийшла далеко за межі Києва. За дорученням Товариства київських лікарів проф. П. І. Морозов 9 січня 1889 р. в гігієнічній секції III піроговського з'їзду виступає з доповіддю про діяльність комісії народних медичних читань при Товаристві київських лікарів.

За пропозицією проф. О. П. Доброславина учасники з'їзду одностайно схвалили діяльність Товариства київських лікарів і рекомендували поширити досвід комісії не тільки в містах, а й у селах.

У 1896 р. в Києві відбувся VI з'їзд російських лікарів в пам'ять Пирогова. Активну участь у підготовці з'їзду прийняв Н. А. Хржонцевський.

Обговорюючи питання розвитку санітарної освіти, учасники з'їзду одностайно вказували на величезні заслуги Н. А. Хржонцевського.

Завдяки невтомній діяльності Н. А. Хржонцевського народні медичні читання в Києві стали улюбленим засобом культурного спілкування широких кіл населення.

Приблизно за три роки, з грудня 1886 р. по 1890 р. комісією було організовано 90 лекцій, з них 59 на санітарно-гігієнічні теми. 72 лекції були прочитані професорами медичного факультету Київського університету, а 31, тобто більше третини всіх лекцій, — прочитав особисто проф. Хржонцевський.

Лекції Хржонцевського привертали величезну увагу слухачів. Мова, якою висловлював свої думки Хржонцевський, відзначалася образністю і доступністю. Він широко використовував приклади з художньої літератури, особливо з творів Некрасова, які найбільш яскраво і правдиво відображали життя і побут трудового народу.

Перу Хржонцевського належить велика кількість популярних брошур, присвячених боротьбі з заразними хворобами і окремим питанням особистої гігієни. У цих працях червоною ниткою проходить думка про вирішальну роль своєчасних запобіжних заходів для недопущення виникнення хвороб. «Не допускати до себе біди, не чекати, поки вона прийде», — так загальнодоступно, зрозуміло для всіх пропагує Хржонцевський ідеї профілактики¹.

¹ Хржонцевський Н. А., Народное чтение о том, что такое чума и как предохраниться от такой ужасной болезни, Киев, 1897.

Щоб зробити елементарні знання з гігієни доступними бідному населенню різних національностей, він видає свої брошури російською, українською, польською та іншими мовами. У 1892 р., коли в Києві були випадки холери, Хржонцевський виступає перед міськими властями з вимогою не допускати потоку богомольців у Києво-Печерську лавру, зазначаючи, що саме богомольці приносять заразу в Київ і звідси поширюють її по різних містах і селах.

Одна з кращих брошур Хржонцевського — «Народні читання про те, як оберегти себе від холери» користувалась великою популярністю серед населення і втримала три видання.

Не менш популярною була також брошура Хржонцевського, присвячена боротьбі з чумою. Розглядаючи причини виникнення і поширення епідемії чуми, він на перше місце ставить соціальні фактори.

«Нешадно знищує чума і без того вже нещасних бідних людей, голодних, холодних, що живуть в грязі і лахміттях... і лише тоді чума забирає і багатих, коли, внаслідок їх безсердечності і байдужості до бідних, вона розгоряється, як велика пожежа, що вже не щадить нікого», — пише в своїй брошурі Хржонцевський.

Друга оригінальна думка, висловлена автором брошури, полягає в тому, що, вивчаючи способи боротьби з заразними хворобами, не можна нехтувати досвідом народу, народною мудрістю. Під час пошесті дифтерії, — повідомляє Хржонцевський, — селяни Полтавської губернії «розмірковували, що правильніше буде замкнути ворота в свої садиби і не впускати до себе нікого, а разом з тим і не випускати нікого з двору». Завдяки цим заходам обережності, у цій місцевості не було жодного випадку захворювання на дифтерію.

Про величезний діапазон творчої наукової думки Хржонцевського свідчить також його висловлювання про те, що для ефективної боротьби з епідеміями холери і чуми необхідно — «оздоровлення тих місцевостей Індії і Нижнього Єгипту, де є постійні чумні і холерні гнізда».

Особливої уваги заслуговує брошура Хржонцевського «Чахотка несравненно гибельнее самых страшных болезней, каковы, например, холера и чума», написана ним на рубежі ХХ ст. в роки піднесення революційного робітничого руху в Росії. Автор говорить про основні умови, необхідні для боротьби з туберкульозом. Він визнає безсумнівно раціональними такі лікувальні фактори, як чисте повітря, спокій, добре харчування, але підкреслює, що в сучасних йому умовах усе це зовсім недоступне для широких кіл населення. «У кого більше сухоти бувають — у багатих чи бідних? Само собою розуміється, що у бідних більше; на одного багатого припадає тисяча бідних. Чахотка, — заключає Хржонцевський, — сестра бідності».

Високоосвічений, прогресивний учений Хржонцевський добре розуміє, що жорстокий економічний гніт, безправність і некультурність є основними причинами поширення інфекційних захворювань і високої смертності в Росії. Він любив свій народ, прагнув йому допомогти, шукав шляхів боротьби за його здоров'я, але не бачив цих шляхів.

Хржонцевський зазначає, що для боротьби із стражданнями народу і в першу чергу з численними хворобами необхідні «загальна освіта, обмеження всілякого себелюбства і прагнення до розумної свободи». Багата наукова спадщина, чудова і різноманітна громадська діяльність, насамперед на ниві народної освіти, в тяжких умовах того часу ставлять Н. А. Хржонцевського в ряди видатних російських учених-гуманістів, палких патріотів своєї батьківщини.

Київський медичний інститут,
кафедра історії медицини.